

בחירה בבכורה – ומחירה

מים ראשונים: אפשר להמשיך ולהשתעשע בחידודי לשון של בכורה וברכה, בחירה ובריחה, מכירה ובכירה (ובכי רע) ועוד. כוונתנו בחידוד לשוני זה, רק לומר שהפרשה עוסקת בבחירה, מודעת או לא, בתהליך קשה של מאבק על בכורה שמחירה הוא הרבה יותר מנזיד עדשים. וכבר העירו רבים וטובים שנושא הבכורה שזור לאורך כל ספר בראשית.

אברהם נמנע מלברך

"כיון שהגיע זמנו של אברהם ליפטר מן העולם אמר: יצחק בני ראוי לברכה ואיני יכול לברכו שמא יתקנא בו ישמעאל. אלא אניח את הדבר סתום והקב"ה יברך מי שראוי לפניו" (מדרש הגדול, חיי שרה, כה יא).¹
 "ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלהים את יצחק בנו..." (בראשית כה יא).²

יעקב נלחם ומשלם

"ותתן את המטעמים... ביד יעקב בנה" - לוותה אותו עד הפתח. אמרה לו: עד כאן הייתי חייבת לך, מכאן ואילך בוראך יעמוד לך" (בראשית רבה, סה יז).
 "כשמוע עשו את דברי אביו ויזעק זעקה גדולה ומרה" - אמר ר' חנינא: כל מי שהוא אומר שהקב"ה ותרן הוא, יתנתרו בני מעיו.³ אלא מאריך אפו וגובה את שלו. זעקה אחת הזעיק יעקב לעשו... והיכן נפרע לו? בשושן הבירה. שנאמר: "ויזעק זעקה גדולה ומרה" (בראשית רבה סז ד).⁴
 "כל אותו הלילה היה קורא לה רחל והיא עונת. "ויהי בבוקר והנה היא לאה..." אמר לה: מה? רמאית בת רמאי! אמרה לו: ויש סופר שאין לו תלמידים?⁵ לא כך היה אביך קורא לך עשו ואתה ענית לו..." (בראשית רבה ע יט).⁶

בני יעקב – דחיית ראובן

"ראובן בכורי אתה כוחי וראשית אוני יתר שאת ויתר עז. פחז כמים אל תותר..." הבכורה הייתה שלך והכהונה הייתה שלך והמלכות הייתה שלך. ועכשיו שחטאת נתנה הבכורה ליוסף והכהונה ללוי והמלכות ליהודה (בראשית רבה צח ד).⁷

בני יעקב – העדפת יוסף מנערותו

¹ ובמדרש בראשית רבה סא ו על פסוק זה: "משל למלך שהיה לו פרדס מסרו לאריס והיה בו שתי אילנות כרוכים זה לזה בכרך אחד, אחד של סם חיים ואחד של סם המות. אמר אותו אריס: אם משקה אני זה של סם חיים זה של סם המות שותה עמו. ואם איני משקה זה של סם המות, היאך זה של סם חיים חי? חזר ואמר: בשר ודם אני, היום כאן ומחר בקבר, כבר עשיתי אני שלי, מכאן ואילך מה שהקב"ה רוצה לעשות בעולמו - יעשה". ובתרגום יונתן על פסוק זה: "בגלל שלא היה אברהם רוצה לברך את ישמעאל, לכן לא ברך את יצחק, כי אם היה מברך את יצחק היה ישמעאל נוטר לו שנאה". אבל ניתן לשאול על קביעה זו ממעשיו של אברהם ומהמקרא עצמו. אברהם לא ברך את יצחק, אבל עשה מעשה ברור, ככתוב: "ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק: ולבני הפילגשים אשר לאברהם נתן אברהם מתנות וישלחם מעל יצחק בנו בעודו חי קדמה אל ארץ קדם" (בראשית כה ה-ו), לאחר שאת ישמעאל כבר שילח קודם לכן.

² אז אולי התורה היא שנותנת את ההסבר הטוב והפשוט, ממנו לקח המדרש את הרעיון שהקב"ה יברך ולא אברהם. ראה רעיון דומה במסכת עדויות פרק ה משנה ז, כאשר בנו של עקביא בן מהללאל (חנינא או חנניה, ראה ערכין פרק א משנה ג, תוספתא עירובין ו כז ועוד) מבקש מאביו: "אבא פקוד עלי לחבירך" והוא מסרב ועונה לו: "לאו, מעשיך יקרבוד ומעשיך ירחקוך". יצחק צריך להיות ראוי לברכה מכח עצמו. ועדיין, אין זה אלא אנושי שאדם יברך את בניו ובני ביתו.

³ יותרו, יחלשו, יחלה במחלת מעיים קשה. ראה בבא קמא דף נ ע"א בסוף העמוד "יותרו חייך" ובפירושו רש"י שם.

⁴ על הקשר המשולש בין יעקב, בנימין ומרדכי, ראה אסתר רבה על הפסוק: "ומרדכי ידע את כל אשר נעשה... וילבש שק ואפר.."

⁵ ובמינו הייתה אומרת לאה ליעקב: תראו מי שמדבר!

⁶ וכבר הרחבנו לדון במעשיו של יעקב בדברינו [בא אחיך במרמה](#) בפרשה זו.

⁷ ראה דברי הימים א ה א: "ובני ראובן בכור ישראל כי הוא הבכור ובחללו יצועי אביו נתנה בלכתו לבני יוסף בן ישראל ולא להתיחש לבכרה". ראה מסכת בבא בתרא קכג ע"א ובדברי רש"י שם: "שהתפלל יעקב על בניו ושזכה לקנות הבכורה מעשו בתפילתו". מי ששינה סדרי בכורה ובחירה עם אחיו בחייו, יכול גם לשנות סדרי בכורה, בחירה וברכה עם בניו במותו. אבל גם אם יכול זכאי לשנות, רגע משמח בחיי יעקב זה לא היה. וגם לא כולם מסכימים עם דעה זו. ראה למשל מדרש תנחומא (בובר) פרשת ויצא סימן יג: "... לא יוכל לבכר את בן האהובה - ליוסף... כי את הבכור בן השנואה יכיר - זה ראובן". ראה דברינו [האהובה ושנואה](#) בפרשת כי תצא.

"ועשה לו כתונת פסים" – ריש לקיש בשם רבי אלעזר בן עזריה אמר: צריך אדם שלא לשנות בין בניו, שע"י כתונת פסים שעשה אבינו יעקב ליוסף "וישנאו אותו". (בראשית רבה פרשה פד סימן ח).⁸

ואצל הנכדים

"ויאמר יוסף אל אביו לא כן אבי כי זה הבכור... וימאן אביו ויאמר ידעתי בני ידעתי... - ידעתי מעשה ראובן ובלהה ומעשה יהודה ותמר. מה דברים שלא נתגלו לך נתגלו לי, דברים שנתגלו לך על אחת כמה וכמה! (בראשית רבה צד).⁹

... כיון שראה בניו עמו, אמר לו: הרי שבע עשרה שנה היית שואל שלומי ולא היו באין, אלא עכשיו באו עמך!¹⁰ יודע אני מה בלבך, אם אברך אותם, איני עושה דברו של הקב"ה שאמר לי: שנים עשר שבטים אני מעמיד ממך. ואם לא אברכם, הרי רע לך. מברך אני אותם, ולא תהא סבור שמא בשבילך שהאכלת אותי אני מברך אותם, אלא כבר אמר לי עד שאני בבית אל לברכס, שאמר לי: "אל שדי נראה אלי בלזו ויאמר אלי הנני מפרך והרביתיך ונתתיך לקהל עמים" (בראשית מח ד), (פסיקתא רבתי (איש שלום) פיקא ג - ביום השמיני).¹¹

אישור וחיתום הבכורה בשעבוד מצרים

"ואמרת אל פרעה כה אמר ה' בני בכורי ישראל" (שמות, פרק ד פסוק כב).¹²
 "ומדרשו, כאן חתם הקב"ה על מכירת הבכורה שלקח יעקב מעשו" (רש"י שם).¹³

מדרש תנחומא (בובר) פרשת שמות סימן כד

"ויאמר ה' אל אהרן לך לקראת משה המדבֵר וילך ויפגֵּשׁהוּ בְּהַר הָאֱלֹהִים וַיִּשָּׁק לוֹ" (שמות ד כז). זה שאומר הכתוב: "מי יתנך כאח ליי" (שיר השירים ח א) ... כאיזה אח? את מוצא מתחילת ברייתו של עולם ועד עכשיו האחין שונאין זה לזה: קין שנא להבל והרגו ... ישמעאל שנא ליצחק ... ועשו שנא ליעקב ... והשבטים שנאו ליוסף ... וכאיזה אח? אמרו ישראל: כמשה ואהרן ... שהיו אוהבים זה לזה, ומחבבים זה לזה, שבשעה שנטל משה את המלכות, ואהרן כהונה גדולה, לא קנאו זה לזה, אלא היו שמחין, זה בגדולת זה, וזה בגדולת זה.¹⁴

⁸ ובהמשך טוען המדרש ששינוי זה גרם לירידת בני יעקב למצרים. ראה דברינו [כתונת הפסים](#) בפרשת וישב וכן [האם נגזר על אבותינו לרדת למצרים](#) בפרשת וארא. יעקב שכה סבל מפרשת מכירת (קניית) הבכורה מעשו, אחרי כל התלאות שמצאוהו בגין מעשה זה, חוזר ומעדיף בן מסוים על פני שאר הבנים? מטיל קנאה בין בניו במו ידיו? אוריאל סימון טוען שאהבתו של יעקב ליוסף, שבעומדו לפניו יום-יום הזכיר לו את דמות אמו רחל, האישה האהובה, אהבה כפולה זו היא שסימאה את עיניו של יעקב. כהו עיניו מראות בדומה ליצחק אביו. אך במדרש יש גם דעה נגדית, שיעקב היה מודע למה שעשה ואע"פ כן לא נמנע. גם על רקע הקורות שלו עם יצחק אביו ועשו אחיו. ראה בראשית רבה צד ה, בעת שיעקב יורד מצרימה לפגוש את יוסף: "מה אבא (יצחק) שינה בין בניו, אף אני משנה בין בני". יש מסורת בבית אברהם של עימותים סביב הבכורה והבחירה, וגם על עצם הצורך לברך או להניח לאדם להתברך מפי הקב"ה בזכות עצמו. אברהם לא ברך את יצחק והניח לקב"ה לברכו וליצחק להתברך ממעשה ידיו, אבל גירש את ישמעאל והרחיק כאמור את כל בני קטורה!

⁹ אם יורשה לנו להציע פירוש למדרש זה שמסיים את מסכת חייו של יעקב כאשר הוא ניצב מול בנו האהוב שעלה לגדולה ומשנה את הבכורה לא רק בדור הבנים כי אם גם בדור הנכדים ומעדיף את אפרים על פני מנשה, נאמר כך (בשמו של יעקב): ראיתי הרבה בחיי, בני, כולל מקרים שאתה לא ראית (כי היית במצרים) של אחיך שנדחו ועברה הגדולה למישהו אחר - כמוך למשל. אבל גם ליהודה אחיך. מי כמוני יודע ממסכת חייו הוא, שהבכורה והבחירה נקנים ומשתנים עם הקורות והמעשים.

¹⁰ עכשיו אתה מביא לי את הנכדים יוסף! למה לא כל 17 השנים בהם באתי לגור לידך?

¹¹ וקהל עמים כולל גם את אפרים ומנשה ופורץ את גבולות המספר 12. ראה ההמשך במדרש שם וכן המדרשים שברכה זו של הקב"ה בלזו ליעקב בעת חזרתו לארץ, ניתנה גם לפני הולדת בנימין ובכל זאת הוא כלול בה. יעקב מוצא מספיק ברכות לכל שנים עשר בניו וגם לשני נכדים והכל שפיר. ומה טען עשו: "הברכה אחת הוא לך אבי בְּרַכְנִי גם אני אָבִי!" ומה עוד אומר יעקב ליוסף? אל תחשוב שאני מברך אותך בגלל שאתה מאכיל אותי. והרי הוא עשה מטעמים לאביו: "קום נא שָׁבָה וְאָכְלָה מֵאֲצִידִי בְּעִבּוֹר תִּבְרַכְנִי וַיִּשָּׂא" ויוסף מאכיל את יעקב שבע עשרה שנים!

¹² מדרשים רבים נאמרו על הפסוק: "בני בכורי ישראל" שמשו אומר כשהוא ניצב מול פרעה. ומכולם, נוגעים לנו המדרשים שמקשרים פסוק זה ללקיחת הבכורה ע"י יעקב, והכוונה ב"ישראל" היא ליעקב האיש (לא לעם ישראל). מדרשים כגון שמות רבה טו כז: "בני בכורי ישראל - בנים של מי שנטל את הבכורה", שמות רבה ה ז: "מהו בני בכורי ישראל? על יעקב אביהם אמר, שקנה הבכורה כדי שיוכל לעבוד במקום". בגניבת הברכות נטל יעקב על עצמו את שעבוד מצרים שנגזר על סבא אברהם בברית בין הבתרים. ראה דברינו [יעקב ועשו בספר דברים](#) בפרשת דברים ובפרט עמ' 12 במדבר רבה יט טו שם.

¹³ רש"י מתכוון, כך נראה, למדרש רבה בפרשתנו, סוף פרשה סג: "שנה בר קפרא: ולפי שהיו משחקים [עשו ומרעיו על יעקב], הסכים הקב"ה עמהם [שמכירת הבכורה לא מקוימת רק בנוזי עדשים] וקיים הבכורה ליעקב, מנין? שכתוב: כה אמר ה' בני בכורי ישראל". רק אחרי שעבוד מצרים, רק אחרי כל התלאות שעבר יעקב, כולל שינוי שמו מיעקב לישראל, רק אז התקיימה הבכורה בידו. מי שבחר במודע בבכורה (ומבין שמחירה איננו מתמצה בנוזי עדשים) צריך להיות מוכן לשלם את המחיר המלא. המחיר כאן, הוא שעבוד מצרים.

¹⁴ וכך גם כאן בתחילת השליחות שאולי היה אהרון ראוי לה יותר ממשו משום שהיה בכור ומשום שהיה עם בני ישראל בשעבוד ולא במדין כמשה. אמנם, ניתנה א"כ הכהונה לאהרון אבל המלכות והובלת השליחות למשה. הרי לנו שגאולת מצרים באה ע"י שני

שבת שלום מחלקי המים

מים אחרונים: יעקב הוא ללא ספק דמות מרכזית, בספר בראשית, אולי במקרא כולו, של 'בחירה בבכורה' ומאבק להשגתה. שיטת אברהם לתת לקב"ה ולמעשי האדם לגרום לבחירה ולברכת הבכורה באופן טבעי, (וגם לחלק את הרכוש מראש בין הבנים) לא נמשכה. גברה שיטת יעקב (שיטת רבקה? יצחק?) שהבכורה היא דבר שיש להיאבק עליו, דבר שניתן להעביר ולשנות בין הבנים, גם אם המחיר כבד. אולי על רקע זה אפשר להבין יותר טוב את דין התורה בספר דברים פרק כא פסוקים טו-טז: "כִּי־תֵהֵינְךָ לְאִישׁ שְׁתֵּי נָשִׁים הָאֶחָת אֹהוּבָה וְהָאֶחָת שְׂנוּאָה וְיִלְדוּלָךְ בָּנִים הָאֹהוּבָה וְהַשְּׂנוּאָה וְהָיָה הַבֵּן הַבְּכֹר לְשְׂנוּאָה: וְהָיָה בְּיוֹם הַנְּחִילוֹ אֶת־בְּנָיו אֶת אֲשֶׁר־יְהִי לוֹ לֹא יוּכַל לְבַכֵּר אֶת־בֶּן־הָאֹהוּבָה עַל־פְּנֵי בְּן הַשְּׂנוּאָה הַבְּכֹר". ובאו על כך דברים ברורים בהלכה ובאגדה. בהלכה, ראה ספרי דברים רטז, ספר המצוות לרמב"ם מצווה י"ב, ספר החינוך מצוות ועוד. ובאגדה, נחזור למדרש תנחומא (בובר) ויצא יג, שהבאנו בקצרה בהערה 7: "וירא ה' כי שנואה לאה. זה שאומר הכתוב: כי תהיין לאיש שתי נשים. איש - זה יעקב. שתי נשים - לאה ורחל, אחת אהובה - זו רחל ... והאחת שנואה - זו לאה ... שתיהן ילדו לו ומה שהעמידה לאה העמידה רחל. לאה העמידה מלכים וכן רחל העמידה מלכים, לאה העמידה נביאים וכן רחל העמידה נביאים ... והיה ביום הנחילו את בניו - בשעה שבא ליפטר מן העולם ... לא יוכל לבכר את בן האהובה, ליוסף. למה? כי את הבכור בן השנואה יכיר - זה ראובן, שנאמר: ראובן בכורי אתה". מדרשי ההלכה והאגדה לא מסכימים עם יעקב, ראה גם דברינו [אהובה ושנואה](#) בפרשת כי תצא. אבל ההיסטוריה אולי כן. מאבקי בכורה ובחירה במחירים כבדים, היו ויהיו.

אחים שלא קנאו זה בזה ואהרון שהיה הבכור הכיר בגדולתו של משה (ואולי אח"כ מעד בפרשת צרעת מרים בסוף פרשת בהעלותך). ולא ראינו מדרשים ופרשנים שמתעכבים על הכרה זו של אהרון וויתור לכאורה על הבכורה.